

'ลอตเตอรี่'โอกาสหรืออุปสรรค

ต่อการออมของคนจน?

ป ระเทศไทยมีสัดส่วนประชากรสูงอายุเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง และจะเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุอย่างเต็มตัวในปี 2565 หนึ่งในประเด็นที่จากรณที่มีมาพร้อมกับภาวะสังคมสูงวัยคือ จะทำอย่างไรให้ประชาชนมีเงินเพียงพอสำหรับใช้จ่ายหลังจากเกษียณแล้ว การส่งเสริมให้ประชาชนเก็บออมเงินเป็นสิ่งทีภาครัฐควรส่งเสริมอย่างยิ่ง แต่อุปสรรคสำคัญหนึ่งคือ ประชาชนบางกลุ่มโดยเฉพาะคนจน มีรายจ่ายในแต่ละเดือนพอๆ กับรายได้ จึงไม่มีเงินเหลือให้เก็บออม หรือเก็บออมได้เพียงเล็กน้อย นอกจากนี้ข้อมูลจากการสำรวจสถานะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนในปี 2560 ชี้เห็นสิ่งที่น่าสนใจอีกหนึ่งประเด็นคือ ครัวเรือนที่มีรายได้น้อยมักจะมีรายได้น้อยในแต่ละเดือนไปซื้อสลากกินแบ่งรัฐบาลเป็นสัดส่วนที่มากกว่าครัวเรือนรายได้สูง [1] คนจนที่ต้องขยันทำงานเพื่อหาเงินมาประทังชีวิตกลับใช้เงินที่มีอยู่ไม่มากนักไปกับการซื้อลอตเตอรี่ แทนที่จะนำไปเก็บออมหรือใช้จ่ายในสิ่งที่เป็นประโยชน์กว่า จึงเป็นที่น่าสนใจว่าทำไมคนจนจึงชอบเล่นลอตเตอรี่ และจะช่วยเหลือให้คนกลุ่มนี้มีเงินออมเพิ่มขึ้นได้อย่างไร?

ปรากฏการณ์ที่ผู้มีรายได้น้อยชอบเล่นลอตเตอรี่นั้นไม่ใช่เรื่องแปลกใหม่แต่อย่างใด ในหลายๆ ประเทศพบเช่นเดียวกันว่าผู้มีรายได้น้อยมักจะชอบเล่นลอตเตอรี่มากกว่าผู้มีฐานะดี มีงานวิจัยหลายชิ้นพบว่า ลอตเตอรี่รัฐบาลนั้นมีลักษณะเป็นภาษีอัตราคงอวยหมายความว่า ผู้มีรายได้น้อยจ่ายเงินให้กับรัฐบาลในสัดส่วนต่อรายได้ที่สูงกว่าผู้มีฐานะดีกว่า นักเศรษฐศาสตร์และนักจิตวิทยาจึงได้พยายามทำความเข้าใจพฤติกรรมดังกล่าว เพื่อจะนำไปสู่นโยบายที่สามารถลดการซื้อลอตเตอรี่ของคนจนได้

Friedman และ Savage (1948) ได้เสนอว่า เหตุผลที่คนจนซื้อลอตเตอรี่มากกว่าคนรวย เพราะคนจนได้รับอัตราประโยชน์หรือความพึงพอใจจากการถูกลอตเตอรี่มากกว่าคนรวย เนื่องจากรายได้จากถูกรางวัลนั้นทำให้ตนเองสามารถกลายเป็นชนชั้นกลางหรือคนรวยได้ [2] ซึ่งผลการทดลองของ Haisley, Mosrafa และ Lowenstein (2008) ได้ยืนยันข้อคิดเห็นนี้ โดยข้อสรุปจากการทดลองพบว่า พฤติกรรมดังกล่าวเกิดจากความรู้สึกดีต่อกว่าของคนจนที่ส่งผลให้เกิดความต้องการขยับฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งลอตเตอรี่นั้นถูกมองว่าเป็นเครื่องมือที่สามารถช่วยทำให้ความต้องการนั้นเป็นจริงได้ เนื่องจากลอตเตอรี่เป็นหนึ่งในไม่กี่ 'เกม' ที่คนจนจะมีโอกาสชนะพอๆ กับคนที่มีฐานะดีกว่า [3] ซึ่งผลการทดลองนี้ใกล้เคียงกับผลจากการศึกษาของ Herring และ Bledsoe (1994) ที่ค้นพบว่า กลุ่มคนจนที่ซื้อลอตเตอรี่เป็นประจำมีทัศนคติว่าลอตเตอรี่เป็นหนทางเดียวในการหนีออกจากความยากจน [4]

อย่างไรก็ตาม การซื้อลอตเตอรี่ไม่ได้เป็นพฤติกรรมที่ไม่สมเหตุสมผล หรือเป็นพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมเสมอไป เนื่องจากผลตอบแทนที่ได้รับจากการซื้อลอตเตอรี่นั้นไม่ได้มีเพียงเงินรางวัลอย่าง

เดียว แต่ยังรวมถึงความสนุกตื่นเต้นจากการได้ลุ้นว่าตนเองจะถูกรางวัลหรือไม่ และความสุขจากการได้รู้สึกว่าคุณมีความหวังที่จะหลุดพ้นจากความยากจน หมายความว่า ถึงแม้โอกาสหลุดพ้นความยากจนจะไม่มากในความเป็นจริง แต่ความสุขและความสนุกที่ได้ถือว่าเป็นสิ่งตอบแทนจากการจ่ายเงินซื้อลอตเตอรี่ คล้ายกับการที่คนยอมจ่ายเงินเพื่อซื้อความบันเทิงรูปแบบอื่น ดังนั้นหากผู้บริโภคซื้อลอตเตอรี่ในปริมาณที่เหมาะสม ไม่มากจนเกินไป ก็อาจทำให้ผู้บริโภคอยู่ในจุดที่ได้รับอัตราประโยชน์สูงสุดได้ แต่พฤติกรรมที่น่าเป็นห่วงนั้นคือ การเล่นลอตเตอรี่ในปริมาณและมูลค่ามากเกินไปจนส่งผลเสียร้ายแรงต่อชีวิตความเป็นอยู่ เช่น ได้เงินเดือนแปดพันบาท นำไปซื้อลอตเตอรี่สองพัน ทำให้เกิดปัญหาทางการเงินและปัญหาครอบครัวตามมา สาเหตุที่ผู้บริโภคคนหนึ่งมีการบริโภคลอตเตอรี่มากเกินไปนั้นสามารถเกิดขึ้นได้จากหลายปัจจัย โดยสาเหตุที่สำคัญ ได้แก่

การขาดข้อมูลหรือความเข้าใจที่ถูกต้อง ผู้บริโภคอาจขาดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับลอตเตอรี่ เช่น ขาดความรู้เกี่ยวกับหลักความน่าจะเป็น มีความเข้าใจผิดว่าการซื้อเลขเดิมนั้นๆ กันในทุกงวดจะทำให้มีโอกาสถูกรางวัลมากขึ้น หรือเชื่อว่าเหตุการณ์บางอย่างทำให้เลขบางตัวมีโอกาสถูกรางวัลมากขึ้น เป็นต้น ทำให้ผู้บริโภคมีการประเมินความน่าจะเป็นของการถูกลอตเตอรี่มากเกินไปจากความจริง (overestimate) อันนำไปสู่ระดับการบริโภคลอตเตอรี่ที่มากเกินไป การขาดทักษะในการควบคุมตนเอง ถึงแม้ว่าผู้บริโภคคนหนึ่งจะเป็นคนที่มีกระบวนการคิดเป็นเหตุเป็นผล มีความรู้ มีการศึกษาที่ดี แต่หากขาดความสามารถในการควบคุมตนเอง เมื่อถูกล่อลวงด้วยสิ่งเร้า เช่น ลอตเตอรี่ ผู้บริโภคคนนั้นจะมีแนวโน้มที่จะไม่คิดไตร่ตรองให้ถี่ ไม่ได้นำความรู้ของตนมาใช้ในการตัดสินใจ และไม่ได้นำทางเลือกอื่น เช่น นำเงินไปลงทุน นำไปซื้อข้าวของเครื่องใช้ที่จำเป็น จึงทำให้พ่ายแพ้ต่อสิ่งล่อใจนั้นในที่สุด เกิดเป็นพฤติกรรมซื้อของโดยฉับพลัน (impulse buying)

การแก้ไขพฤติกรรมที่ซื้อลอตเตอรี่เกินควรสามารถทำได้ด้วยการส่งเสริมความรู้ทางการเงิน (financial literacy) ซึ่งครอบคลุมทั้งการเพิ่มความรู้ และการส่งเสริมให้ผู้บริโภคมีทักษะในการควบคุมตนเอง ในด้านความรู้ องค์ความรู้ภาคประชาสังคม ชุมชน หรือสถาบันการศึกษา สามารถเข้าไปให้ข้อมูลให้ความรู้กับชาวบ้านเกี่ยวกับผลตอบแทนของลอตเตอรี่ที่ถูกต้อง ผลเสียของการติดลอตเตอรี่ แก้ไขความเชื่อที่ไม่ถูกต้อง โดยอาจจะเป็นในรูปแบบของการอบรม การเข้าไปพูดคุย การประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อต่างๆ

ส่วนในด้านทักษะการควบคุมตนเองนั้น วิธีการที่ประสบผลสำเร็จอย่างมากคือ การใช้เครื่องมือที่เรียกว่า commitment device หรือก็คือการชักชวนให้กลุ่มเป้าหมายตั้งเป้าหมายขึ้นมาอย่างเป็นทางการ และมีผลลัพท์บางอย่างเกิดขึ้นหากทำได้ตามเป้าหมายหรือไม่สามารถทำได้ตามที่ได้ตั้งใจไว้ เช่น จะไม่ซื้อลอตเตอรี่

เกิน 160 บาทต่อเดือน หากไม่สามารถทำได้จะบริจาคเงินให้กับวัด 50 บาท หรือถ้าทำได้จะให้รางวัลบางอย่างกับตัวเอง commitment device จะสร้างความรับผิดชอบ (accountability) ขึ้นมา และทำให้เกิดการคิดไตร่ตรองก่อนตัดสินใจซื้อลอตเตอรี่ ทั้งนี้ ครอบครัวหรือคนรอบข้างอาจเข้ามาช่วยเสริมเพื่อกำกับให้ผู้ซื้อมีความรับผิดชอบมากขึ้น เช่น ให้มีการรายงานผลกับครอบครัวหรือเพื่อนเป็นประจำว่าสามารถทำได้ตามเป้าหมายมากน้อยแค่ไหน อย่างไรก็ตาม commitment device นั้นสามารถใช้ได้กับเฉพาะกลุ่มที่ตระหนักถึงปัญหาของตน และมีความต้องการแก้ไขปัญหานั้น จึงจำเป็นต้องมีมาตรการอื่นควบคู่ไปด้วย

สิ่งที่ควรทำคือ ส่งเสริมให้กลุ่มเป้าหมายมีการจดบันทึก รายรับ-รายจ่าย เพื่อที่จะได้ตระหนักว่าตนเองเสียเงินหรือได้เงิน จากลอตเตอรี่มากกว่ากัน มีการซื้อลอตเตอรี่มากเกินไปหรือไม่ และอีกมาตรการคือ การทำให้ผู้ซื้อลอตเตอรี่ตระหนักถึงทางเลือกอื่นที่น่าจะคุ้มค่ากว่าการซื้อลอตเตอรี่ เช่น การเขียนไว้ที่ใบสลากว่าเงินที่คุณกำลังจะจ่ายนั้นสามารถซื้อข้าวให้ลูกได้สองมื้อ เพื่อแก้ไขปัญหาคognitive bias ที่ผู้บริโภคมักไม่ได้คิดถึงทางเลือกอื่นๆ ในขณะที่กำลังตัดสินใจซื้อลอตเตอรี่

นอกจากนี้ ดังที่กล่าวไปแล้วว่าคนจนซื้อลอตเตอรี่ส่วนหนึ่ง เพราะความรู้สึกด้อยกว่า อายกรวยขึ้น แต่ไม่สามารถหาช่องทางอื่นในการยกระดับฐานะได้นอกจากการหวังพึ่งลอตเตอรี่ รัฐจึงควรส่งเสริมให้คนจนสามารถหารายได้เพิ่มมากขึ้น ลดความเหลื่อมล้ำทางโอกาส อาทิ การส่งเสริมความเท่าเทียมในการเข้าถึงการศึกษา ที่มีคุณภาพ การพัฒนาทักษะฝีมือ การช่วยจัดหางาน การส่งเสริมความรู้เกี่ยวกับการออมเงิน เพื่อให้คนเหล่านี้มีความรู้สึกว่าคุณมีความสามารถที่จะหลุดพ้นจากความยากจนได้โดยไม่ต้องพึ่งลอตเตอรี่

ซึ่งการลดความเหลื่อมล้ำทางโอกาสจะช่วยลดปัญหาการบริโภค ลอตเตอรี่เกินควรในกลุ่มคนยากจนได้

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าจะมีการดำเนินนโยบายต่างๆ เพื่อให้ผู้มีรายได้น้อยซื้อลอตเตอรี่ยน้อยลง ซื้อแต่พอเหมาะพอควร แต่ก็ยังอาจมีคนจนจำนวนมากที่ยังชอบเล่นลอตเตอรี่อยู่ รัฐสามารถพลิก นำเอาความนิยมในลอตเตอรี่ยนี้มาใช้เป็นเครื่องมือช่วยให้คนจนมีเงินออมเพียงพอสำหรับใช้จ่ายหลังเกษียณ เปลี่ยนอุปสรรคให้เป็นโอกาส ซึ่งเครื่องมือดังกล่าวก็คือ สลากออมทรัพย์ เงินที่นำไปซื้อสลากออมทรัพย์จะไม่สูญหายไปไหนไม่เหมือนกับลอตเตอรี่ และผู้ซื้อยังได้ผลตอบแทนจากดอกเบี้ยและเงินรางวัล โดยสลากออมทรัพย์ในประเทศไทยนั้นมีอยู่ด้วยกัน 3 ประเภท คือสลากออมเงิน สลาก อ.ก.ส. และสลาก ออ.ส. แต่จากการศึกษาของพรเพ็ญ วรลิตธา (2556) พบว่าสลากออมทรัพย์ในประเทศไทยยังไม่เป็นที่นิยมมากนัก ในหมู่มุมีรายได้น้อย และควรมีการปรับปรุงสลากออมทรัพย์ เช่น ลดจำนวนเงินขั้นต่ำในการซื้อ เพิ่มช่องทางจำหน่าย ให้สามารถเลือกเลขเองได้ เป็นต้น [5] ซึ่งรัฐควรนำข้อเสนอเหล่านี้ไปใช้ปรับปรุงสลากออมทรัพย์ทั้ง 3 ประเภท เพื่อจูงใจให้ผู้มีรายได้น้อยหันมาซื้อสลากออมทรัพย์แทนการซื้อลอตเตอรี่มากขึ้น.

หมายเหตุ : บทความนี้เป็นหนึ่งในผลงานโครงการวิจัย มาตรการที่ได้ผลในการส่งเสริมการวางแผนทางการเงินของ ประชากรไทยสำหรับสังคมอายุยืน โดยการสนับสนุนของสำนักงาน การวิจัยแห่งชาติ (วช.)

ภาคภูมิ จตุพิรพรจันท์

<https://tdri.or.th/2021/04/lottery-the-expected-utility/>